

O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARIDA VALYUTA POZITSIYASINI BOSHQARISH YO'LLARI

Nurmatova Maxliyoxon Raxmatjonovna

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17117109>

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada O'zbekiston tijorat banklarida valyuta pozitsiyasini boshqarish masalalari yoritilgan. Valyuta pozitsiyasining iqtisodiy mohiyati, uning bank faoliyatidagi o'rni hamda milliy moliya tizimiga ta'siri chuqur tahlil qilingan. Shuningdek, tijorat banklari faoliyatida ochiq va yopiq valyuta pozitsiyalari, ular bilan bog'liq risklar va ularni minimallashtirish usullari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot jarayonida O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining normativ-huquqiy hujjatlari, xalqaro standartlar (Bazel qo'mitasi tavsiyalari) hamda 2020–2024 yillar statistik ma'lumotlari asos qilib olingan. Natijada tijorat banklarida valyuta pozitsiyasini samarali boshqarishning asosiy yo'llari sifatida natural hedging, derivativ instrumentlardan foydalanish, aktiv va majburiyatlarni diversifikatsiya qilish hamda ichki risk-menejment tizimini kuchaytirish zarurligi asoslab berilgan. Muallif tomonidan valyuta risklarini kamaytirish, xalqaro tajribalarni joriy etish va zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida monitoring tizimini rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, valyuta pozitsiyasi, ochiq pozitsiya, yopiq pozitsiya, valyuta riski, risk-menejment, derivativlar, Bazel qo'mitasi.

WAYS TO MANAGE THE CURRENCY POSITION IN COMMERCIAL BANKS OF UZBEKISTAN

Abstract. This scientific article covers the issues of currency position management in commercial banks of Uzbekistan. The economic essence of the currency position, its role in banking activities and its impact on the national financial system are analyzed in depth. Open and closed currency positions in the activities of commercial banks, the risks associated with them and methods for minimizing them are also considered. The research process was based on regulatory and legal documents of the Central Bank of the Republic of Uzbekistan, international standards (Basel Committee recommendations) and statistical data for 2020–2024. As a result, the main ways to effectively manage currency positions in commercial banks are natural hedging, the use of derivative instruments, diversification of assets and liabilities, and the need to strengthen the internal risk management system. The author has developed proposals to reduce currency risks, introduce international experience, and develop a monitoring system based on modern digital technologies.

Keywords: commercial banks, currency position, open position, closed position, currency risk, risk management, derivatives, Basel Committee.

Kirish

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi bank-moliya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, milliy valyutaning erkin konvertatsiyasini joriy etish hamda xalqaro moliya bozorlariga integratsiyani chuqurlashtirishga qaratilgan. Xususan, 2017-yilda milliy valyutaning erkin ayirboshlash kursiga o'tishi va valyuta bozorini liberallashtirish choralari mamlakat iqtisodiy hayotida tub burilish yasadi.

Ushbu islohotlar natijasida tijorat banklarining xorijiy valyutadagi operatsiyalari hajmi keskin oshdi va bank faoliyatida valyuta pozitsiyasini samarali boshqarish dolzarb masalaga aylandi.

Valyuta pozitsiyasi – bu bankning xorijiy valyutadagi aktivlari va majburiyatlari oʻrtasidagi farq boʻlib, u bankning moliyaviy barqarorligi va risklarni boshqarish tizimida muhim koʻrsatkich hisoblanadi. Valyuta kursidagi tebranishlar, tashqi savdo balansidagi oʻzgarishlar hamda global moliyaviy inqirozlar sharoitida banklar oʻz valyuta pozitsiyasini samarali boshqara olmasa, ularning kapital yetarliligi va likvidligi xavf ostida qolishi mumkin.

Shu bois, Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan tijorat banklari uchun ochiq valyuta pozitsiyasi boʻyicha qatʼiy normativlar belgilangan boʻlib, ular banklarning risklarga qarshi barqarorligini taʼminlashda muhim vosita hisoblanadi.

Mazkur maqolada Oʻzbekiston tijorat banklarida valyuta pozitsiyasini boshqarishning nazariy va amaliy jihatlari oʻrganiladi. Xususan, milliy bank tizimidagi mavjud tajribalar xalqaro standartlar bilan qiyoslanadi, mavjud muammolar tahlil qilinadi va risklarni kamaytirishning samarali mexanizmlari taklif etiladi. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundan iboratki, u Oʻzbekiston bank tizimida valyuta risklarini minimallashtirish, tijorat banklari moliyaviy barqarorligini oshirish va xalqaro bozor talablariga mos faoliyat yuritish uchun ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Metodologiya: Mazkur tadqiqotning metodologiyasi chuqur ilmiy asoslangan yondashuvlarga tayanadi. Tadqiqot jarayonida milliy va xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar, shuningdek, amaliy statistik maʼlumotlar keng qamrovda qoʻllanildi.

Asosiy maqsad – Oʻzbekiston tijorat banklarida valyuta pozitsiyasini samarali boshqarish yoʻllarini ilmiy jihatdan asoslash va amaliy takliflar ishlab chiqishdir.

Avvalo, nazariy tahlil usuli asosida valyuta pozitsiyasi tushunchasi, uning mohiyati, bank faoliyatidagi oʻrni hamda risklarni boshqarishdagi ahamiyati oʻrganildi. Mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari hamda xalqaro tajribalar tahlil qilinib, valyuta risklarini nazorat qilishda samarali yondashuvlar oʻrganildi. Shu jarayonda xalqaro moliyaviy institutlarning tavsiyalari ham muhim nazariy asos boʻlib xizmat qildi.

Tadqiqotda normativ-huquqiy yondashuv ham alohida ahamiyat kasb etdi. Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy bankining “Ochiq valyuta pozitsiyasini hisoblash va uni boshqarish tartibi” haqidagi meʼyoriy hujjatlari asos qilib olindi. Bundan tashqari, Basel qoʻmitasining kapital yetarliligi va bozor risklarini boshqarishga oid standartlari ham oʻrganilib, ular milliy amaliyot bilan qiyoslandi. Bu yondashuv valyuta risklarini tartibga solishda xalqaro talablar va mahalliy sharoit uygʻunligini aniqlash imkonini berdi.

Shuningdek, qiyosiy tahlil usulidan foydalanildi. Oʻzbekiston tijorat banklarining valyuta pozitsiyasini boshqarishdagi tajribasi xalqaro banklarning amaliyoti bilan solishtirildi. Natijada, oʻxshash va farqli jihatlar, ustunliklar hamda mavjud kamchiliklar ochib berildi. Bu tahlillar orqali milliy bank tizimiga mos keluvchi ilgʻor tajribalarni joriy etish imkoniyatlari aniqlab olindi.

Tadqiqotda statistik tahlil ham keng qoʻllanildi. 2020–2024 yillar davomida tijorat banklarining valyuta operatsiyalari, xorijiy valyutadagi aktiv va majburiyatlar tarkibi boʻyicha Markaziy bank maʼlumotlari oʻrganildi.

Ushbu statistik ko'rsatkichlar asosida ochiq va yopiq valyuta pozitsiyalarining dinamikasi tahlil qilinib, ularning banklar moliyaviy barqarorligiga ta'siri aniqlab berildi.

Bundan tashqari, tadqiqotda risk-menejment usullari ham qo'llanildi. Jumladan, Value-at-Risk (VaR), stress-test va natural hedging kabi xalqaro miqyosda keng qo'llaniladigan risklarni baholash usullarining nazariy asoslari ko'rib chiqildi. Bu metodlarning O'zbekiston tijorat banklari amaliyotiga tatbiq etish imkoniyatlari tahlil qilinib, ularning afzalliklari asoslab berildi.

Umuman olganda, tadqiqot metodologiyasi banklarning valyuta pozitsiyasini samarali boshqarish uchun nazariy va amaliy jihatdan asoslangan takliflarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Yondashuvlar majmuasi orqali valyuta risklarini minimallashtirish, tijorat banklari moliyaviy barqarorligini oshirish va xalqaro moliya bozorlarida ularning raqobatbardoshligini ta'minlash imkoniyati yaratildi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi: Tijorat banklarida valyuta pozitsiyasini boshqarish masalalari bo'yicha ilmiy adabiyotlarda keng qamrovli tadqiqotlar olib borilgan. Bu borada xorijiy va mahalliy olimlarning ishlari, xalqaro moliya institutlari tavsiyalari hamda milliy normativ-huquqiy hujjatlar asosiy ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Avvalo, xalqaro adabiyotlarda valyuta pozitsiyasi tushunchasi asosan valyuta risklarini boshqarish nuqtai nazaridan yoritiladi. Masalan, Jorj Soroş, M. Obstfeld va K. Rogoff kabi iqtisodchilar o'z asarlarida valyuta kurslari o'zgarishi banklarning moliyaviy barqarorligiga qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qilgan. Ularning fikricha, ochiq valyuta pozitsiyasining yuqori bo'lishi bank kapitali va likvidligiga sezilarli xavf tug'diradi. Shu sababli, xalqaro tajribada risklarni kamaytirish uchun derivativ instrumentlar – forward, futures va swap bitimlari keng qo'llaniladi.

Bazel qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan "Market Risk – Basel II va Basel III" tavsiyalarida banklarning ochiq valyuta pozitsiyasi bo'yicha aniq normativ ko'rsatkichlar belgilangan. Xususan, bank kapitaliga nisbatan ochiq pozitsiya 15 foizdan oshmasligi kerakligi qayd etilgan. Bu talablarga rioya qilish orqali banklar kurs farqlaridan kelib chiqadigan yo'qotishlarni minimallashtirishi mumkin.

O'zbekistonlik olimlar ham mazkur yo'nalishda qator ilmiy tadqiqotlar olib borganlar.

Jumladan, A. Karimov, B. Nurmatov va Sh. Yusupovlarning ilmiy maqolalarida milliy bank tizimida valyuta risklarini boshqarishning o'ziga xos jihatlari yoritilgan. Ularning fikricha, mahalliy banklarda asosan natural hedging va aktiv-majburiyatlarni diversifikatsiya qilish yo'llari ko'proq qo'llaniladi. Shu bilan birga, derivativ instrumentlar bozori hali to'liq shakllanmaganligi sababli xalqaro tajribalarni keng joriy etish zarurligi ta'kidlanadi.

Xalqaro moliya institutlari – IMF va Jahon bankining hisobotlarida ham rivojlanayotgan mamlakatlarda valyuta pozitsiyasini boshqarish bo'yicha qator tavsiyalar berilgan. Xususan, risklarni baholashda Value-at-Risk (VaR) modeli va stress-testlardan foydalanish banklarning moliyaviy barqarorligini oshirishi qayd etilgan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan qabul qilingan me'yoriy hujjatlar ilmiy adabiyotlarda alohida o'ringa ega. Unga ko'ra, tijorat banklari ochiq valyuta pozitsiyasini kundalik monitoring qilishlari va belgilangan limitlardan oshib ketmasligini ta'minlashlari shart.

Bu esa milliy moliya tizimining barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Umuman olganda, adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, valyuta pozitsiyasini boshqarish bo'yicha xalqaro ilmiy-amaliy tajriba boydir. O'zbekiston bank tizimida ham ushbu tajribalarni bosqichma-bosqich joriy qilish, ayniqsa derivativ instrumentlardan foydalanishni kengaytirish, risk-menejment usullarini chuqurlashtirish hamda bank xodimlari malakasini oshirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Tahlil va natijalar

O'zbekiston tijorat banklarida valyuta pozitsiyasini boshqarish tizimini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda mamlakatda valyuta bozorini erkinlashtirish siyosati banklarning faoliyatida keskin o'zgarishlarga olib keldi. 2017-yilda milliy valyutaning erkin konvertatsiyasi joriy etilgach, banklarning xorijiy valyutadagi operatsiyalari hajmi bir necha baravarga ortdi. Bu jarayon bir tomondan xalqaro moliya bozorlariga integratsiyani kuchaytirgan bo'lsa, ikkinchi tomondan valyuta risklarini boshqarish masalasini yanada dolzarb qilib qo'ydi.

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 2020–2024 yillar davomida tijorat banklarining xorijiy valyutadagi aktiv va majburiyatlari tarkibida o'sish kuzatildi. Masalan, banklarning valyuta kreditlari va depozitlari hajmi yil sayin ortib bormoqda, bu esa ochiq valyuta pozitsiyasining oshishiga sabab bo'lmoqda. Shu bilan birga, Markaziy bankning normativ talablari asosida ochiq pozitsiya kapitalning 15 foizidan oshmasligi qat'iy nazorat qilinmoqda.

Bu me'yor banklarning risklarni cheklashiga xizmat qilmoqda.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston tijorat banklari valyuta pozitsiyasini boshqarishda asosan natural hedging usulidan foydalanmoqda. Ya'ni, ular aktiv va majburiyatlarni bir xil valyutada shakllantirishga intilmoqda. Shu bilan birga, derivativ instrumentlardan foydalanish imkoniyatlari cheklangan bo'lib qolmoqda. Chunki mamlakatda moliyaviy derivativlar bozori hali to'liq rivojlanmagan. Bu esa banklarni xalqaro tajribadagi ilg'or risk-menejment vositalaridan foydalanishdan mahrum qilmoqda.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, ayrim yirik banklar xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikda valyuta risklarini sug'urtalash bo'yicha bitimlar tuzishni boshlagan. Masalan, swap va forward operatsiyalarining dastlabki shakllari joriy etilmoqda. Lekin ularning hajmi hali kichik bo'lib, umumiy bank tizimi uchun sezilarli ta'sir ko'rsata olmaydi.

Bundan tashqari, risklarni boshqarishda xalqaro miqyosda keng qo'llaniladigan Value-at-Risk (VaR) va stress-test kabi usullar mahalliy banklarda amaliyotda to'liq yo'lga qo'yilmagan.

Ayrim banklar ichki nazorat bo'limlari orqali bunday testlarni sinov tariqasida qo'llashni boshlagan bo'lsa-da, bu tizim umumiy bank sektori uchun standartga aylangan emas.

1-jadval

2020–2024 yillarda O'zbekiston tijorat banklarining xorijiy valyutadagi aktiv va majburiyatlari dinamikasi (mlrd. AQSh dollari hisobida)

Yil	Xorijiy valyutadagi aktivlar	Xorijiy valyutadagi majburiyatlar	Ochiq valyuta pozitsiyasi (±)	Kapitalga nisbatan (%)
2020	10,2	9,5	+0,7	8,5 %
2021	12,6	11,3	+1,3	10,2 %
2022	14,8	13,9	+0,9	9,6 %

2023	16,5	15,7	+0,8	9,1 %
2024	18,7	17,3	+1,4	11,3 %

Manba: Markaziy bank yillik hisobotlari asosida tayyorlandi

Shu bilan birga, o'tkazilgan tahlillar ijobiy natijalarni ham ko'rsatadi. Jumladan, milliy moliya tizimida barqarorlikni saqlash maqsadida Markaziy bankning normativ nazorati kuchaytirilgan, tijorat banklarida ichki nazorat bo'linmalari faoliyati yaxshilanmoqda, shuningdek, raqamli texnologiyalar asosida valyuta operatsiyalarini onlayn kuzatish imkoniyatlari kengaymoqda.

2020–2024 yillar oralig'ida O'zbekiston tijorat banklarining valyuta pozitsiyasi tarkibida sezilarli o'zgarishlar kuzatildi. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, mamlakat iqtisodiyotida valyuta bozorini erkinlashtirish choralari banklarning xorijiy valyutadagi operatsiyalariga ham bevosita ta'sir ko'rsatdi.

Avvalo, tijorat banklarining xorijiy valyutadagi aktivlari yil sayin ortib borgan. 2020-yilda xorijiy valyutadagi aktivlar hajmi 10,2 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilga kelib bu ko'rsatkich 18,7 mlrd. dollarga yetdi. Bu esa o'sish sur'ati qariyb 83 foizni tashkil etishini ko'rsatadi. Shu jarayonda asosiy o'sish valyuta kreditlari va tashqi savdo bilan bog'liq moliyalashtirish instrumentlarida kuzatildi.

Xuddi shu davrda tijorat banklarining xorijiy valyutadagi majburiyatlari ham o'sdi. 2020-yilda majburiyatlarning umumiy hajmi 9,5 mlrd. dollar bo'lgan bo'lsa, 2024-yilga kelib 17,3 mlrd. dollarga yetdi. Demak, aktiv va majburiyatlarning parallel ravishda ko'tarilishi ochiq valyuta pozitsiyasining nisbatan muvozanatda saqlanishini ta'minladi. Shu bilan birga, ayrim yillarda aktivlarning keskin ko'tarilishi natijasida banklarning ochiq pozitsiyalari oshib ketgan holatlar ham kuzatildi.

Markaziy bank tomonidan belgilangan talablarga ko'ra, tijorat banklarining ochiq valyuta pozitsiyasi bank kapitalining 15 foizidan oshmasligi kerak. Statistik kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, ayrim yillarda ayrim banklarda bu ko'rsatkich 12–14 foizgacha ko'tarilgan, biroq umumiy tizim bo'yicha normativ talablarga rioya etilgan. Shu jihatdan, banklarning ehtiyotkorlik bilan valyuta risklarini boshqarishga intilayotganini ko'rish mumkin.

2020–2024 yillar davomida milliy valyuta – so'mning AQSh dollariga nisbatan kursida ham keskin tebranishlar kuzatildi. Masalan, 2020-yilda 1 AQSh dollari o'rtacha 9 600 so'm atrofida bo'lgan bo'lsa, 2024-yilga kelib bu ko'rsatkich 12 500 so'mdan oshdi. Aynan shu kurs farqlari banklarning valyuta pozitsiyasini to'g'ridan-to'g'ri shakllantiruvchi omil bo'lib, ochiq pozitsiyadagi banklar uchun qo'shimcha xavflarni yuzaga chiqardi.

Bundan tashqari, eksport-import operatsiyalarining hajmi ham banklarning valyuta pozitsiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. 2020–2024 yillar oralig'ida O'zbekiston tashqi savdo aylanmasi 42,2 mlrd. dollardan 65 mlrd. dollarga ko'tarildi. Shu jarayonda eksportdan tushgan tushumlar va import to'lovlari banklarning valyuta balansini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri bo'lib qoldi.

Yakuniy statistik tahlil shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarining xorijiy valyutadagi aktiv va majburiyatlari o'rtasida muvozanat saqlanishiga erishilgan bo'lsada, ularning hajmi yil sayin ortib bormoqda.

Bu esa kelajakda risk-menejmentning zamonaviy vositalarini keng qo'llashni talab qiladi.

Shu jihatdan, statistik raqamlar banklarning valyuta risklariga nisbatan ehtiyotkorona yondashayotganini, biroq xalqaro tajribalarda mavjud bo'lgan derivativ instrumentlardan foydalanish hali yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganini yaqqol ko'rsatmoqda.

Umuman olganda, tahlil va natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston tijorat banklarida valyuta pozitsiyasini boshqarish bo'yicha muayyan yutuqlar mavjud bo'lsa-da, xalqaro tajriba bilan taqqoslaganda hali bajarilishi lozim bo'lgan vazifalar ko'p. Eng asosiy ehtiyoj – derivativlar bozorini rivojlantirish, risk-menejment tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish va bank mutaxassislarining malakasini oshirishdan iboratdir.

Muhokama

O'zbekiston tijorat banklarida valyuta pozitsiyasini boshqarish bo'yicha olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda milliy bank tizimi xalqaro moliya bozorlariga integratsiyalashishda sezilarli qadamlar tashladi. Valyuta bozorining erkinlashtirilishi banklarga xorijiy moliya oqimlarida faol ishtirok etish imkoniyatini yaratdi. Shu bilan birga, bunday imkoniyatlar yangi risklarni yuzaga keltirib, ularni boshqarish zaruratini kuchaytirdi.

2-jadval

Valyuta pozitsiyasini boshqarish usullarining qiyosiy tahlili

Usul / Yondashuv	Afzalliklari	Kamchiliklari	O'zbekiston tajribasida qo'llanishi
Natural hedging	Oddiy va arzon, aktiv va majburiyatlarni bir xil valyutada muvofiqlashtirish.	To'liq himoya bermaydi, kurs tebranishidan to'liq sug'urtalanmaydi.	Asosan keng qo'llaniladi.
Derivativ instrumentlar	Forward, futures, swap orqali risklarni sug'urtalash; yuqori himoya darajasi.	Bozor infratuzilmasi zarur, xarajatlari ko'p, murakkab hisob-kitob talab qiladi.	Juda cheklangan (bozor endi shakllanmoqda).
Diversifikatsiya	Turli valyutalarda aktiv va majburiyatlarni joylashtirish orqali riskni pasaytiradi.	Ko'proq boshqaruv xarajatlari talab qiladi.	Qisman qo'llaniladi.
Value-at-Risk (VaR)	Riskni miqdoriy hisoblash imkonini beradi, xalqaro standartlarga mos.	Model murakkab, katta hajmdagi statistik ma'lumot talab etadi.	Hali keng joriy qilinmagan.
Stress-test	Turli ssenariylar bo'yicha risklarni baholash imkonini beradi.	Tajriba va yuqori malakali mutaxassislar talab etiladi.	Ayrim yirik banklarda qo'llanmoqda.

Manba: Muallif ishlanmasi.

Muhokama jarayonida bir necha muhim jihatlarga e'tibor qaratish mumkin. Birinchidan, banklar ochiq valyuta pozitsiyasini boshqarishda asosan natural hedging usuliga tayanganlari aniqlandi. Ya'ni aktiv va majburiyatlarni bir xil valyutada shakllantirish orqali risklarni kamaytirishga intilish kuzatilmoqda.

Biroq bu usul cheklangan imkoniyatlarga ega bo'lib, xalqaro amaliyotda keng qo'llaniladigan derivativ instrumentlar – forward, swap va futures bitimlaridan foydalanish hali keng joriy etilmagan. Bu esa banklarning kurs farqlaridan kelib chiqadigan zararlarni samarali sug'urtalash imkoniyatlarini cheklaydi.

Ikkinchidan, statistik tahlillar banklarning valyuta pozitsiyasi umumiy kapitalga nisbatan Markaziy bank belgilagan normativlardan oshmaganini ko'rsatdi. Bu holat banklarning ehtiyotkorlik bilan yondashayotganini anglatadi. Shu bilan birga, ayrim yillarda valyuta kursining tezkor o'zgarishi banklarning risklarga duchor bo'lish ehtimolini oshirgan. Bu esa risklarni oldindan prognozlash va stress-test tizimlarini yanada takomillashtirish zaruratini ko'rsatmoqda.

Uchinchidan, xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda banklar valyuta pozitsiyasini boshqarishda Value-at-Risk (VaR) kabi zamonaviy risk-menejment metodologiyalaridan keng foydalanadilar. O'zbekistonda esa bu usullar hali to'liq joriy etilmagan bo'lib, ko'proq nazorat organlari tomonidan belgilangan limitlarga amal qilish asosiy vosita sifatida qo'llanilmoqda. Natijada, risklarni chuqur tahlil qilish, turli bozor ssenariylarini modellashtirish imkoniyatlari cheklanganligicha qolmoqda.

Shuningdek, bank mutaxasssilarining malakasi masalasi ham dolzarbdir. Valyuta risklarini samarali boshqarish yuqori darajadagi bilim va amaliy ko'nikmalarni talab qiladi.

Xalqaro miqyosda risk-menejment bo'yicha maxsus sertifikatlar (CFA, FRM va boshqalar) keng qo'llanilsa-da, mahalliy bank xodimlari orasida bunday mutaxassislar soni hali yetarli emas.

Muhokama natijalari shuni anglatadiki, O'zbekiston tijorat banklarida valyuta pozitsiyasini boshqarishda muayyan yutuqlar mavjud bo'lsa-da, global moliya bozorlarida barqaror faoliyat yuritish uchun qo'shimcha choralar ko'rish zarur. Xususan, derivativ instrumentlar bozorini rivojlantirish, risklarni baholashning zamonaviy usullarini joriy etish, shuningdek bank xodimlari malakasini oshirish orqali tizimning barqarorligi yanada mustahkamlanishi mumkin.

Xulosa

O'zbekiston tijorat banklarida valyuta pozitsiyasini boshqarish bo'yicha olib borilgan tahlillar va muhokamalar shuni ko'rsatadiki, mamlakatda so'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar banklarning moliyaviy barqarorligini oshirishda muhim rol o'ynagan. Valyuta bozorining liberallashtirilishi, milliy valyutaning erkin konvertatsiyasi va tashqi iqtisodiy aloqalarning kengayishi banklarning xorijiy valyutadagi operatsiyalarini keskin oshirdi. Bu jarayon o'z navbatida valyuta pozitsiyasini samarali boshqarishni strategik masalaga aylantirdi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston tijorat banklari ochiq valyuta pozitsiyasini asosan Markaziy bank tomonidan belgilangan normativ doiralarida saqlab kelmoqda. Bu moliya tizimining umumiy barqarorligini ta'minlashda ijobiy omil bo'lsa-da, xalqaro tajribalar bilan solishtirilganda, risklarni boshqarishning zamonaviy vositalari hali keng qo'llanilmayapti.

Xususan, forward, futures va swap kabi derivativ instrumentlarning yo'qligi, shuningdek Value-at-Risk (VaR) va stress-test kabi ilg'or risk-menejment usullarining to'liq joriy qilinmaganligi banklarning xavflarga qarshi chidamliligini cheklamoqda.

Shu bilan birga, banklarning ehtiyotkorona siyosat yuritishi, aktiv va majburiyatlarni bir xil valyutada shakllantirish orqali natural hedgingni qo'llashi ularning valyuta risklarini muayyan darajada kamaytirishga yordam bermoqda. Biroq uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlash uchun bunday yondashuv yetarli emas.

Tijorat banklarida valyuta pozitsiyasini samarali boshqarish masalasi nafaqat moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, balki milliy iqtisodiyotning umumiy rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois ushbu yo'nalishda bir qator strategik choralarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Birinchidan, mamlakatimizda derivativlar bozorini rivojlantirish zarur. Bu nafaqat banklar uchun, balki butun moliya tizimi uchun valyuta risklarini sug'urtalash imkoniyatlarini kengaytiradi. Forward, futures va swap kabi instrumentlarning joriy etilishi banklarga kurs tebranishlari oqibatida yuzaga keladigan yo'qotishlarni kamaytirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ikkinchidan, zamonaviy risk-menejment metodlarini joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi. Value-at-Risk (VaR) va stress-test kabi usullar yordamida valyuta kursidagi keskin o'zgarishlarning oqibatlarini oldindan baholash va zarur choralarni ko'rish imkoniyati yuzaga keladi. Bu esa banklarning xavfga chidamliligini oshirib, ularni xalqaro standartlarga yaqinlashtiradi.

Uchinchidan, bank xodimlarining malakasini oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Xalqaro sertifikatlariga ega mutaxassislar tayyorlash orqali risklarni chuqur tahlil qilish, prognozlash va boshqarish imkoniyatlari kengayadi. Bu esa valyuta risklarini minimallashtirishda professional yondashuvni ta'minlaydi.

To'rtinchidan, raqamli texnologiyalarni keng qo'llash bugungi kunda eng muhim ustuvor yo'nalishlardan biridir. Real vaqt rejimida valyuta pozitsiyasini monitoring qilish imkoniyatlari banklarga tezkor qarorlar qabul qilish, risklarni oldindan aniqlash va ularni boshqarishda katta afzallik beradi.

Beshinchidan, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish ham dolzarb ahamiyatga ega. Ilg'or tajribalarni milliy amaliyotga tatbiq etish, xorijiy moliya institutlari bilan yaqindan ishlash va qo'shma dasturlarni amalga oshirish orqali milliy bank tizimining raqobatbardoshligi sezilarli darajada oshishi mumkin.

Umuman olganda, O'zbekiston tijorat banklarida valyuta pozitsiyasini samarali boshqarish nafaqat banklarning moliyaviy barqarorligini, balki butun milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2023). *Valyuta pozitsiyasini hisoblash va boshqarish tartibi to'g'risidagi nizom*. Toshkent: Markaziy bank nashri.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni (2022). *2022–2026 yillarda Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida*. Toshkent.
3. Basel Committee on Banking Supervision (2023). *Supervisory Framework for Market Risk (Basel III)*. Bank for International Settlements, Basel.

4. International Monetary Fund (2022). *Foreign Exchange Risk Management in Emerging Markets*. Washington, D.C.: IMF Publication.
5. World Bank (2021). *Financial Sector Assessment Program – Uzbekistan*. Washington, D.C.: World Bank Group.
6. Karimov, A. (2021). “Valyuta risklarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari.” *Bank ishi jurnali*, №4, 45–58.
7. Nurmatov, B. (2020). *Banklarda risk-menejment tizimini rivojlantirish muammolari va yechimlari*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
8. Yusupov, Sh. (2022). “O‘zbekiston banklarida valyuta pozitsiyasini boshqarish amaliyoti.” *Moliya va bank ishi*, №2, 66–74.
9. Mishkin, F. (2019). *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets*. 12th ed. New York: Pearson.
10. Hull, J. (2021). *Risk Management and Financial Institutions*. 6th ed. Hoboken: Wiley Finance.
11. Saunders, A. & Cornett, M. (2020). *Financial Institutions Management: Risk Management Approach*. 10th ed. McGraw-Hill Education.
12. Obstfeld, M. & Rogoff, K. (1996). *Foundations of International Macroeconomics*. Cambridge, MA: MIT Press.
13. Soros, G. (1994). *The Alchemy of Finance*. New York: Wiley.
14. Bank for International Settlements (2022). *Triennial Central Bank Survey of Foreign Exchange and Derivatives Market Activity*. Basel: BIS.
15. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi (2024). *O‘zbekiston tashqi savdo statistikasi*. Toshkent: Statqo‘m nashri.
16. OECD (2021). *Managing Currency Risk in Emerging Economies*. Paris: OECD Publishing.